

**HATTAT
VE
TEZHİBCİ
NİŞABURLU
ŞAH MAHMUD***

Yazan :
DR. İSA SELMAN

Tercüme :
**AHMET HAMDİ
KARABACAK**

İnsanoğlunun yazıyı öğrenmesi, (keşfetmesi), medeniyet tarihinde en büyük dönüm noktasını teşkil eder. Bu medeniyet sembolü, beşeriyetin uzun tarihinde iki devrin bir alâmeti farikası olarak kabul edilmiştir. Şöyleki, yazının icadından önceki asırlar, tarih öncesi olarak kabul edilmiştir. Bu önemli edatın icat olunduğu asırlar ise, Tarih Çağları olarak adlandırılmıştır. Bu sihirli vesile bize kadar intikal etmiş ve hiç eseri kalmamış milletlerin, en eski tarihlerinden geniş bilgileri iletmektedir.

Öyle ise; yazı en eski insanın dörtbin seneden beri bildiği en büyük medeniyet aracıdır. Bu itibarla insanoğlu, bunun geliştirilmesi ve kullanımının kolaylaştırılması hususunda büyük gayretler sarfetmiştir. Tarih yazımında, özellikle devletler arasında varılan anlaşmalarda, onuz edilememiştir. Yazı, kanunların vaz' edilmesinde alım-satım akitlerinde, evlenme ve boşanmalarda ve medenî toplumun muhtaç olduğu çeşitli işlerin yürütülmesinde büyük araç olmuştur. Önceleri şekil olan yazı bir çok merhaleler geçirdikten sonra nihayet öğrenimde kolay bir döneme girmiştir. Okuyup yazmayı arzu eden kişi, belirli hece harflerini ezberlemeye muhtaçtır ki bu da okuyup yazmanın anıhtaridir.

İki ırmak arasındaki ülke (Mezopotamya) milletlerinin bu sihirli aletin icadında ve o tarihte Dünya'nın geniş bir kesimine yayılmasında büyük rolü olmuştur. Nitekim bu hususu anıtlar ve genel olarak yazılar teyid etmektedir. Hece harflerinin, Milâdın ilk asrında icadından kuzey Arap Yarımadası halkının yeri oldukça önemlidir. Bu tarihte toplumda hattatların yeri pek önemli idi. Eski Mısır Medeniyetinde hattatlara ait rastlanan anıtlar, bu hususun isbatıdır.

Zulme ve fesada karşı savaş ilân eden, birlik, insaniyet ve Hak Dini olan İslâmiyet'in gelmesiyle ilim ve öğrenimin önemini pekiştirmiş ve Çin'de de olsa Müslümanlar'ın ilim talep etmesini emretmiştir. Bu cümleden olarak Hz. Muhammed ilk müslümanlar'a

*) Sumer. A. Journal of Archaeology and History in Arab World, Vol. XXXIII, No. 1, 1977, s. 104-111.

okuma yazmayı öğretmiş, bu sanatın öğrenilmesinde esirlerden bile istifade yoluna gidilmesini emretmiştir.

İslâmiyet'in geniş bölgelere süratli bir şekilde yayılmasıyla, Kur'an-ı Kerim'in güzel bir şekilde yazılmasına ve muhafazasına ihtiyaç artmıştır. Kısa bir süre içerisinde şehirler büyümüş ve camiler hadis ve Kur'an-ı Kerim okunup yazılması ve ezberlenmesi için birer mercî olmuştur. Böylelikle de yazının önemi artmış ve bazı hat türleri şöhret bulduğu ülkenin ismiyle anılır olmuştur. Mi-sâl olarak, Hz. Ömer 17 Hicrî, 638 Milâdi yılında inşa edilmesini emrettiği Küfe şehrine nisbetle, Küfi Hattı diye bir hat çeşidi zuhur etmiştir.

İslâmiyetten önce Araplar Nabti hattının gelişmiş şekli olan Hire ve Ambar hattını kullanırlardı. Küfi Hattı, camii, medrese, ribat (Kervansaray) para ve madenî eşyalar da bir kaç asır kullanılmıştır. Küfi hattından daha kolay olduğu sanılan, bunun yanı sıra diğer hatlar da icad edilmiştir.

Hattatlar; halifeler, sultanlar ve müslüman emirleri nezdinde büyük iltifatlara mazhar olmuşlardır. Çünkü hattatlar, Kur'an âyetlerinin Peygamber Efendimizin hadislerinin en güzel şekilde yazılması için gayret göstermişlerdir. Bunlardan bazıları önemli devlet işlerine getirilmişlerdir. Bu alanda şöhret yapmış Mukle oğlu Vezir Ebu Ali'yi zikredebiliriz. Anlaşıldığına göre adı geçenin devrinde hat çeşitleri artarak altı türün ismi konmuştur. Bunlar : Sülüs, Nesih, Tâlik, Reyhânî, Muhakkak ve Rik'a dır. Meşhur hattat olan bu vezir, her harfin eb'adını tâyin eden hat kurallarını da vaz' eylemiştir. İbnî Bevvab diye bilinen ve 423 Hicrî, 1031 Milâdi yılında ölen hatat Ali bin Hilâ'te İbnî Mukle'nin icat etmiş olduğu hat kurallarını tamamlamıştır.

Bağdad, İslâm Arab âleminin başkenti ve hilâfetin odak noktası fikir ve san'atın ilk merkezi idi. Kağıdın kullanılmasından sonra hattatların mevkiide yüceldi.

Kitabın zuhuru ile san'at dalları da arttı. Her sanat için mütehassıslar yetişti. Bu-

nu minyatürcüler takip etti. Minyatürcülük san'atı tıb, edebiyat, ilim ve tarih dallarına inhisar edip, dini eserlerde uygun görülmüyordu. Bunda mezheplerin rolü büyüktü.

Hat san'atı geliştirdi ve çeşitli dallara ayrıldı, bazı hattatlar bu sanatı muayyen nev'ileri ile şöhret buldular. Bu meyandan, 656 Hicrî, ve 1258 Milâdi yılında öldürülen Abbasi halifelerinden El Mustâsim Billah'a nisbetle Yakut-ül El Müstesami hattatlar arasında şöhret buldu. 7. asrın ilk yarısında meşhur-hattat ve minyatürcü Mahmud ül Vasi'tin oğlu Yahya, Bağdad'da 634 Hicrî ve 1237 Milâdi yılında Makamat-i Hariri'yi istintsah etmekle ayrı bir yer kazandı. Bu eser halen Paris National Bibliotheq'de 5847 numara ile muhafaza edilmektedir. O devirde kütüphaneleriyle ve yazma eserlerle meşhur olan yalnız Bağdad değildi. Kahire, Fas, Şam, Halep, ve Musul'da da meşhur yazma eserler, minyatür ve tezhipleri ihtiva eden kütüphaneler mevcuttu.

Moğol hücumu İslâm-Arab medeniyetini yok edememiştir. Bu medeniyet, musamahakâr bu milleti esir ederek İslâm'ı kabul ve İslâm-Arab medeniyeti kültürünü benimsemiye mecbur kılmıştır. Hat sanatı da yok edilmemiş, bilâkis çeşitleri artmış ve geliştirilmiştir. Hattatlar İslâm alemi hükümdarları nezdinde görülmemiş bir iltifata mazhar olmuşlardır. Sultanlar bu sanatla meşhur olanları yanlarında bulundurmakla iftihar etmişlerdir.

Buna en iyi örnek Timurlenk'in' bu hususa önem vermesidir. Hicrî 795 de Bağdad'ı Sultan Ahmed Celâiri'nin² elinden alarak, işgal ettiğinde sanatkârlar ve güzel sanatlar erbabını ülkesinin başkenti olan Semerkant'a³ gönderilmesini emretmiştir ki bu hat sanatının ve güzel sanatların Semerkant'da yayılmasında önemli rol oynamış-

1) Timurlenk diye bilinen Turgalı oğlu Türk hükümdarı Timurdur. 807 Hicrî tarihinde vefat etmiş olup Semerkant'da meftundur. Hâla muhteşem türbesi furumir diye bilinmektedir.

2) Celâiriyye Devleti Sultanlarının sonuncusu olup Gıyaseddin Ahmet Bin Üveyz Bin Hadanil Celâiri adında Moğol Hükümdarı.

3) Abdullah Bin Fethül Gıyas : Tarihil Gıyasi, sayfa 188, tarikil hamidani Bağdad, 1975.

tir. Timurlenk'in torunlarından olan özellikle Bay Sungur'un⁴ devrinde Semerkand İslâm aleminin bu yönde kıblesi mesabesine gelmiştir. Bay Sungur hattatları özel bir şekilde himaye etmiştir. Hat sanatı gelişmiş ve böylelikle Semerkand Medresesi hat sanatında ayrı bir yer işgal etmiştir. Bir hattat bir kaç hat çeşitiyle şöhret bulmuştur. Aslında bu Bağdad'dan Timurlenk'in Semerkand'a nakletmiş olduğu hat sanatının bir devamı ve gelişmesidir. Bu hat türü Bağdad Tâlik'inin geliştirilmiş şekli olan nesh tâliktir. Bu çeşit hat da, Şah Mahmud Nişaburî ün kazanmıştır. Adı geçenin hat sanatını dayısı Abdi en Nişaburî'den ve 926 Hicrî, 1519 Milâdi yılında vefat eden ve Hattatların Sultanı diye bilinen Alil Meşhedî'den öğrendiği bilinmektedir⁵.

Şah Mahmud Nişaburî, nesh tâlik hattın da ün kazandığı gibi tezhibde de şöhret bulmuştur. Oyleki Şah İsmail Safevî'nin nazarı dikkatini çekmiştir. Şah İsmail adı geçen bu alanda diğerleri üzerine tercih ederek kendisine özel bir yer vermiştir. İsmail Safevî ile Sultan Selim arasında hicrî 920, Milâdi 1514 yılında vuku bulan savaşta, savaş sonucunun lehinde neticelenmeyeceğini anladıktan sonra Şah İsmail, saraydaki sanatkârlardan ikisinin âkibeti ile ilgilenmiştir. Bunlardan biri hat tezhib ve minyatür-cülükte zirveye ulaşan Behzat ile hattat ve tezhibci Şah Mahmud Nişaburî'dir. Bu iki sanatkârın Osmanlılar'ın eline geçmesinden korkan Şah İsmail, bir bodrumda gizlenmelerini emretmiştir. Osmanlılar Tebriz'i zabdedip, bilâhere bıraktıktan sonra Şah İsmail döner dönmez ilk araştırdığı Behzât'la Şah Nişaburî olmuştur⁶ Şah Mahmud Nişaburî daha sonra Tahmaz bin İsmail Safavi'nin kâtipliğini yapmış, bundan sonrada Meşhedirıza'ya (Tuz Şehri) intikal etmiş 972 hicrî ve 1564 Milâdi yılında vefat edinceye kadar 20 sene burada kalmıştır. Hattat Alil Meşhedî kabrinin yanına defnedilmiştir⁷.

Bu dâhî hattat, bizlere birçok kıymetli eser bırakmıştır. Eserleri İstanbul ve Tahran kütüphaneleri gibi meşhur birçok dün-

ya kütüphanelerine dağılmıştır. Bu yazma eserler arasında İranlı Şair Nizami'nin⁸ beş manzume diye bilinen eseri vardır. Bu manzumeler, Londra'da British Museum'da bulunmaktadır. Hattat bunu Şah Tahmaz için 946-949 Hicrî ve 1539-1543 Milâdi yılları arasında Tebriz'de yazmıştır. Bu nüsha, en nefis ve en güzel manzumeler arasında yer almaktadır (Resim - 1).

İstanbul kütüphanelerinin birinde Meşhur hattat Şah Mahmud Nişaburî'nin eserlerinden Kur'an-ı Kerim'i nestâlik hattıyla yazılmış nefis bir eseri bulunmaktadır (Resim - 2). Adı geçen bu eseri 945 Hicrî 1538 Milâdi yılında tamamlamıştır. Şah Mahmud, bu Kur'an-ı Kerim'i İmam-ı Ali Zeynel Abidin bin El Hüseyin adına babası Şah Tahmaz kütüphanesine konmak üzere Şah Muhammed Bahadır Han'ın isteği üzerine kaleme almıştı. Şah Muhammed Bahadır Han bilâhere bu nadide eseri Osmanlı Padişahlarından III. Murad'a takdim etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in sonunda şu ibareye rastlamaktayız. İş bu Kur'an-ı Kerim Allah'ın Rahmetine muhtaç zayıf kul Şah Mahmud El Nişaburî tarafından⁹ Çarşamba günü Muharrem'in ondördü Hicrî 945 yılında yazılmıştır (Resim - 3).

İstanbul'da Bağdad Köşkü Kütüphanesinde 407 ve 409, keza Köprülü Kütüphanesinde 375 numaralara altında Şah Mahmud Nişaburî'ye ait birçok yazmalar bulunmaktadır.

İran'ın bazı şehirlerinde adı geçen hattatın imzasını taşıyan bir çok eser bulun-

4) Bay Sungur, Timurlenk'in torunu Gıyaseddin olup 837 Hicrî ve 1433 Milâdi yılında vefat etmiştir.

5) Doktor Mehdi Beyani, fihrist. Nümayişfah hutu hoş nesh tâlik sayfa 4, 5, Tahran, 1328.

6) Dimant, İslâm sanatları arabca tercümesi, sayfa 57, 1953 Mısır basımı ve Dr. Zeki Muhammed Hasen. İslâm osrında İran sanatları adlı eser, sayfa 31, 1940. Mısır tab'i.

7) Dr. Mehdi Beyani aynı eser, sayfa, 3, 4.

8) Nizami, Nizameddin İlyaz Bin Yusuf Bin Müeyyid El Kümi'dir. Hicrî 596 Milâdi 1199 Kitab, beş kısımdan meydana gelmiş olup her bölümde şiir olarak meşhur bir hikayeyi anlatır. Bunlar: İkbôlnâme, İctendernâme, Leylâ ile Mecnun, Heft Peyker ve Mahzerül Esrar'dır.

9) Zerrin Kalem, Vasfı 760 Hicrî ve 1358 Milâdi yılında han Mercan kapısına yazmış olduğu metin dolayısıyla nakkaş Ahmet hakkında vârit olmuştur

maktadır. Doktor Mehdi Beyanî'nin¹⁰ zikrettiği tezhibden hâli olan ve hattatın imzasını taşıyan 4 numaralı resim'de bu cümledir.

Hattat, Fârisî Şiileri ihtiva eden süslü ve tezhibli diğer bir eserde şu şekilde imzalamıştır. Günahkâr ve zayıf kul Şah Mahmud Kâtib - Allah onun günahını af ve ayıplarını kapatsın - bu eseri Saltanat diyarı olan Tebriz'de 951 de yazmıştır, (Resim - 5)¹¹.

Bağdad'da, Eski Eserler Genel Müdürlüğü, Şah Mahmud Nişaburî'nin kalemiyle yazılmış 989 Hicrî ve 1492 Milâdî yılında vefat eden Nureddin Abdurrahman Camii tarafından şiir ve nesir olarak Farsça'ya tercüme edilen 40 Hadisi Şerif'i ihtiva eden nâdide bir eser ele geçirmiştir. Bu yazma eser 16 sayfa kadar olup 4,20 x 3,12 ** cm. ebadındadır. Birinci ve ikinci sayfalarında Farsça alarak mütercimim önsözü bulunmaktadır. Nesh Tâlik hattıyla yazılmış, süsten hâlidir.

Birinci sayfa geometrik ve nebâtî süslerle süslenmiş bir zemin üzerine muhtelif

şekilde altın renginde bir mürekkeple 3,6 x 3,2 ** cm. ebadında yazılmıştır (Resim - 6, 7).

Hâdis-i Şerifler ise, biri yek diğerine benzemeyecek şekilde kalın yazılarla ortalara konmuştur. Bununla, Hadis-i Şerifler'in kutsiyetini ifade etmek istediği sanılmaktadır.

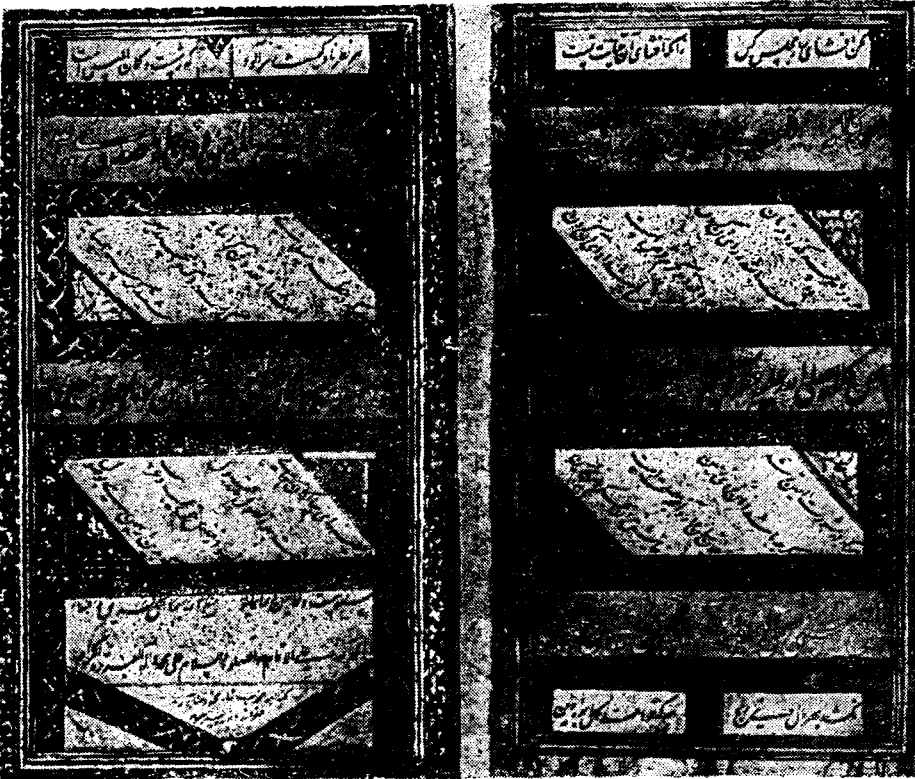
Eserin en sonunda şu ibareye rastlamaktayız. (886 senesi... Allah'a hamdü senalar ve Hz. Muhammed'e ve hayırlı arkadaşlarına salâtu selâm olsun ki eseri tamam olmuştur. İşbu eseri günahkâr kul Şah Mahmud Nişaburî - Allah onun günahını af etsin ve aybını örtsün - yazmıştır (Resim - 7). Zikrolunan 886 Hicrî yılı Abdurrahman Camii tarafından Hadisi Şerifler'in farsçaya tercüme ediliş tarihidir.

10) Dr. Mehdi Beyanî, aynı kaynak sayfa, 193.

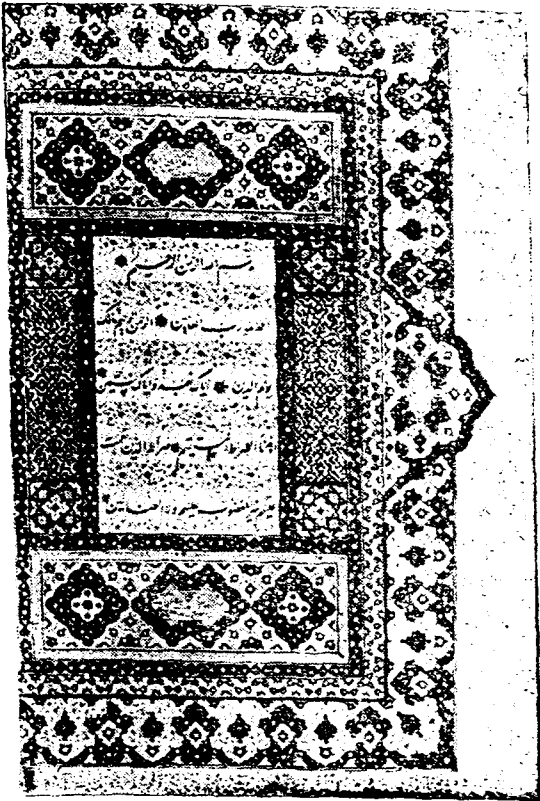
11) Bu eseri, Dr. Mehdi Beyanî İran Şeyhin Şahı Numune-i Hoş Kitaphane adlı eserinin 193. sayfasında neşretmiştir.

12) Irak Müzesi Kütüphanesindeki numarası 22879'dur.

** Ebatlarda bir hata olması kuvvetle muhtemeldir. (A. H. Karabacak).

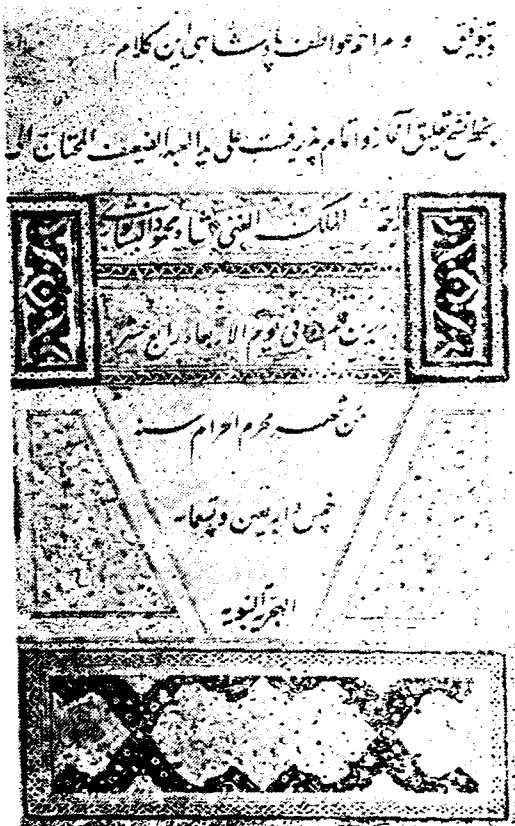
Resim : 7

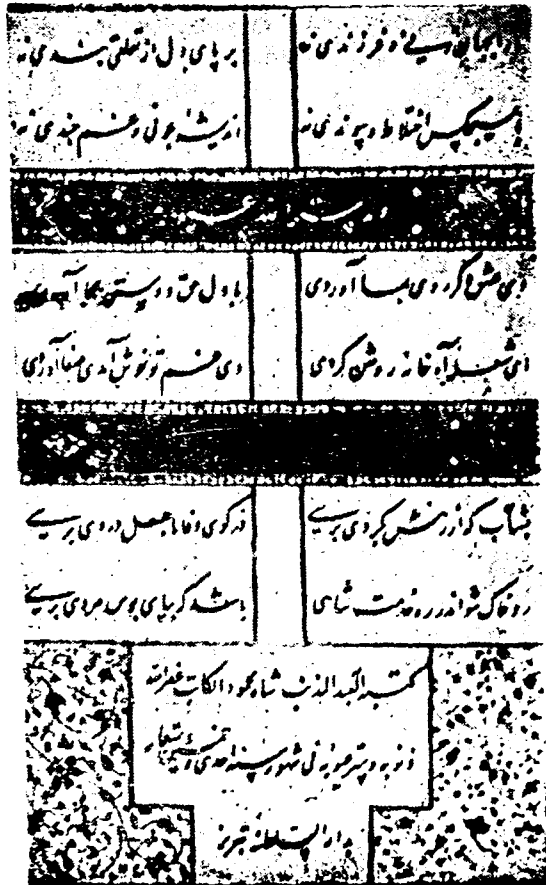
Resim : 2

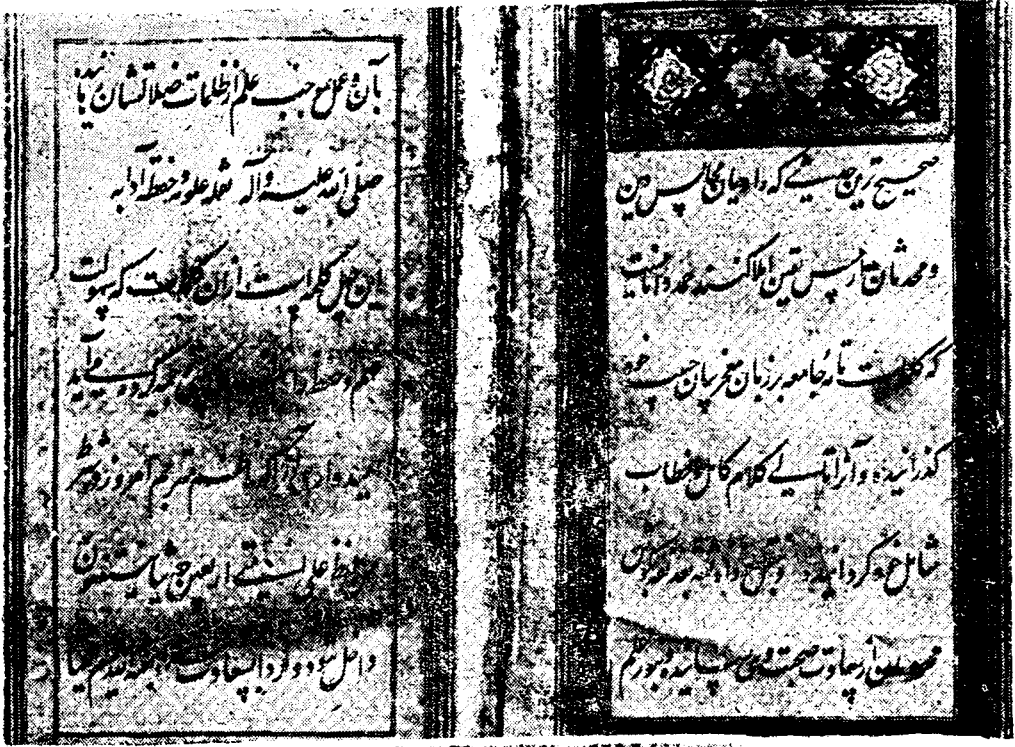
Resim : 1

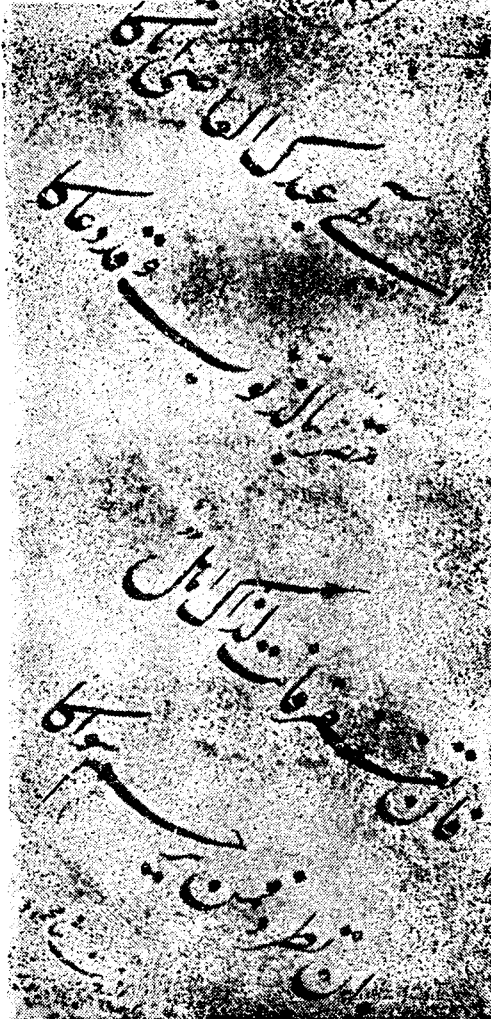
Resim : 3

Resim : 5

Resim : 6

Resim : 4